

Bu çalışma, 5–9 Eylül 2012 tarihleri arasında İzmir Karaburun’da düzenlenen

“**kapitalizmin kısılcacında doğa – toplum – teknoloji**” temalı

7. Karaburun Bilim Kongresi’nde sunulmak üzere hazırlanmıştır.

Kongre sırasında bildiriye dinleyenlerin önceden okumuş olarak tartışmalara katılabilmesi için bu formatta web sitemizde yayımlanmıştır.

Atıfta bulunabilmek için yazar(lar)ın iznine başvurmanızı rica ederiz.

Karaburun Bilim Kongresi Düzenleme Kurulu

26.08.2012

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA NE KADAR SÜRDÜRÜLEBİLİR?

Özgür Öztürk

*** İlk taslak metindir ***

GİRİŞ

Kapitalist üretim sistemi kendi sınırlarına doğru yaklaşmaktadır. Bu durumun iki önemli göstergesi, sıklaşan ekonomik krizler ve giderek derinleşen ekolojik krizdir. Kapitalist üretim sisteminin başlıca karakteristiklerinden biri, bataklıkta çırpındıkça batan bir kişi gibi, krizlerden kurtulmak ve istikrarlı bir işleyiş sağlamak için ortaya konulan çabalar nedeniyle daha ağır sorunlarla karşılaşmasıdır. Zira, sorun olarak görülen olguların üstesinden gelmesi beklenen kapitalist akıl, bunu başardığı ölçüde daha büyük sorunların zeminini yaratmaktadır.

Marx, sermayenin daima kendi engellerinin ötesine geçmeye çabaladığını, hatta bizzat bu itkiden ibaret olduğunu belirtir.¹ Sermayenin içsel çelişkileri dışsal *engeller* biçimini alır, sermaye ise daima bu engelleri aşmaya çalışır. Ancak, üstesinden geldiği her engel şimdi daha da büyük bir başkasına neden olur. Bitmek tükenmek bilmeyen bu çalkantılı işleyişin temelinde, kullanım-değeri ile değişim-değeri arasındaki karşıtlıktan başlayarak, sürekli çelişkiler yaratarak gelişen kapitalist üretim ve değişim ilişkileri bulunur. Bu çerçevede içinde kalındıkça, herhangi bir toplumsal sorunun ‘nihai çözümünden’ söz edilemez. Daha ziyade, bir spiral biçiminde hem dönüşen hem de her adımda karşılıklı yer değiştiren sorunsal alanları ile karşılaşmaktadır. Devlet-piyasa, siyaset-ekonomi, enflasyon-işsizlik, çevre-kalkınma gibi ikilemler biçiminde karşımıza çıkan bu sorunsal alanları kapitalist üretimin içsel çelişkilerinin çeşitli görünümüdür. Kapitalist çelişkiler kılık değiştirebilir ya da bir süre açığa çıkmadan gizli kalabilir ama asla ortadan kaybolmazlar.

KAMUSAL VE ÖZEL ÇIKAR

Kapitalizmin toplumsal ihtiyaçları karşılamadaki görece başarısının ve aynı zamanda başarısızlığının bir nedeni, yapı ile özne(ler) arasındaki asimetridir. Genelleşmiş meta üretimi olarak kapitalist üretim, herhangi bir ihtiyacı karşılamak için değil kâr için üretimdir. Bu hem toplumsal ihtiyaçlarının bir bölümünün piyasa aracılığıyla dolaylı olarak karşılanmasını, hem bazı ihtiyaçların karşılanmamasını, hem de sürekli yeni ihtiyaçların yaratılmasını sağlayan bir işleyiştir. Üretim planları toplumsal ölçekte yapılmadığı için tam bir anarşi hüküm sürer ve bu

nedenle çoğu zaman hatalı yatırım kararları alınır. Bu tarz hatalar, satılmayan mallar ya da atıl kapasite sorunları gibi, Keynes'in gayet zekice farkettiği türden hataların (dolayısıyla da maliyetlerin) sistemin asli bir karakteristiği olduğu anlamına gelir. Ancak, daha da önemlisi, özneler arasındaki eşgüdüm yokluğudur. Her kapitalist kendini sağlama almaya çalıştıkça, sermaye devrindeki herhangi bir aksama birikimli olarak sistem ölçeğine genişleyebilir. Örneğin bir bankanın zor duruma düşmesi tüm bankacılık sisteminin çöküşünü getirebilir.

Kuşkusuz, sistemin anarşik doğasından ileri gelen bu tarz sorunların çözümü için devlet kurumları mevcuttur. Ancak söz konusu kurumların müdahale yetenekleri aslında sanılandan çok daha azdır ve son küresel krizde olduğu gibi, kimi zaman çaresizlikleri açıkça görülür durumdadır. Dahası, devlet kurumları da olayları kapitalist akıl çerçevesinde algılarlar ve asıl yetersizlikleri bu noktada açığa çıkar. Reçete, çoğu zaman, sadece eski uygulamaların daha büyük dozlarla yinelenmesinden ibarettir. Örneğin Türkiye'nin dış ticaret açığı 1980'lerden bu yana yükselmekte, bu durum belirli aralıklarla krizlere yol açmakta, çözüm ise daha fazla ihracatta aranmaktadır. Oysa ihracattaki her artış aynı zamanda daha fazla ithalat ve sonuç olarak daha fazla dış ticaret açığı yaratmaktadır. Türkiye'nin dünya kapitalist sistemi içindeki konumlanışı 'sorunun' farklı bir biçimde çözümlenmesini – hatta algılanmasını – engellediği için, bu mantık dışı işleyiş sürüp gitmektedir. Ancak, kapitalist akıl açısından ortada herhangi bir mantık dışılık bulunmamaktadır.

Kısacası kapitalist öznelerin edimleri yapının bütünü ile karşıtlık içinde olduğu gibi, yapıyı temsil eden güçler de sistemin çelişkilerinin üstesinden gelmeye yetenekli değildir. Sorunlar, algılandıkları kadarıyla, siyasal ve ekonomik güç ilişkileri çerçevesinde çözüme kavuşturulur ya da çözümlenmeden bırakılır. Fizyokratlardan bu yana yüceltilen piyasa sistemi, 'akıllıca' ya da insan aklı tarafından icat edilmiş bir mekanizma değil, basitçe güç ilişkilerine dayalı bir sistemdir. Toplumsal açıdan optimal sonuçları yaratmaktan da çok uzaktır.

Adam Smith'te o dönem için en açık ifadesini bulan yeni kapitalist etik, tarihte ilk kez, bencilliği bir değer olarak öne sürmüştür.² Smith'e göre, "yemeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamalarından" bekleriz.³ Herkesin kendi çıkarını kolladığı piyasada, görünmez bir el, herkes için olumlu sonuçlar yaratacaktır. Bu basit ve yanıltıcı tasavvurun teorik düzlemde halen korunması, kapitalist üretim sistemi açısından objektif bir ihtiyaca yanıt verdiğini göstermektedir. Marksistlerin ya da Keynesçi iktisatçıların eleştirileri bir yana, son elli yılda örneğin oyun teorisi gibi ana akım alanlarda da tekil öznenin edimleri ile genel ortalama arasında bir uyumsuzluğun kaçınılmazlığı konusuna

yapılan vurgu artmıştır. Bununla birlikte, ana akım iktisatçıların ve sosyal bilimcilerin piyasa sistemine duydukları güven sarsılmamıştır.

Aslında, özel çıkarla kamusal çıkar arasında karşıtlık kurmak ve özel çıkarı kamusal çıkarın gerçekleşmesi için önkoşul kabul etmek hayli paradoksal sonuçlara yol açmaktadır. Örneğin, “tragedy of the commons” (*ortak alan kullanımı trajedisi*) olarak bilinen durumu ele alalım. Bu kavram ilk ortaya atıldığında, bir ortak alanın herkes tarafından sınırsız kullanımı sonucunda doğal kaynağın tükeneneğini, bu nedenle de merkezi bir otoritenin düzenlemesine ihtiyaç duyulacağını vurgulamaktaydı. Gelgelelim, zaman içinde, tam ters bir amaca hizmet etmeye başladı; ortak alanların aşırı kullanımının önüne geçmenin tek yolu mülkiyet hakkını tanımak ve bu kaynakları özelleştirmektir anlamına gelir oldu. Ama sorun şimdi yalnızca kılık değiştirmişti: örneğin bir madeni özelleştirmek, kullanımı yalnızca tek bir kişiye tahsis etmek demektir. Bu kişinin kendi çıkarını düşünen, kâr etmeyi amaçlayan bir kapitalist olması, söz konusu kaynağın aşırı biçimde kullanılmasını ve kısa sürede tükenmesini engellemek bir yana, bunu neredeyse garantiler. Kısacası özel mülkiyetten ortak bir yarar beklemek, Smith’in sorunlu kapitalist etiğini yeniden üretmektir.

Gerçekten de, fırıncı ekmeğimizi sadece kendi çıkarını düşündüğü için üretiyor olabilir. Ama bir fırında, ekmeğin üretmenin yanı sıra, toplumu ve doğayı etkileyen başka etkinlikler de gerçekleşir. Örneğin havaya bacagazı salınır, ekmeğe zararlı maddeler katılabilir ya da işçiler sömürülür. Fırıncının çıkarı ile toplumun geri kalanının çıkarları çeşitli biçimlerde çelişebilir. Gayet iyi bilindiği gibi, iktisatta bu tür durumlar “dışsallıklar” olarak kavramlaştırılır. Ve iktisat disiplininin buna getirebildiği yegane çözüm, negatif dışsallıkların vergilendirilmesi ya da bedelinin bir şekilde ödenmesidir. Nitekim “kirleten öder ilkesi” son yirmi-otuz yıldır birçok ülkede uygulamaya girmiştir. Bu ilke kirletmeme yönünde herhangi bir inisiyatif getirmediği gibi, ödemenin neye göre yapılacağına yani çevrenin nasıl kıymetlendirileceğine de açıklık getirmez. Ama sorunun terimlerini kapitalist üretimin ihtiyaçlarına uygun olarak ortaya koyar. Kısacası iktisadın çözümü, sorunun kendisinin ticari bir mala dönüştürülmesidir. Ana akım iktisatçının ideal dünyasında, akla gelebilecek her şeyin alınıp satılan bir mala dönüşmesi öngörülmektedir. Bu “akla” göre piyasa, her sorunu çözebilecek sihirli bir değnektir.

Bununla birlikte, kapitalist sanayi üretiminin yeryüzüne yayıldığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu yana ve özellikle de son otuz yıldır, “piyasa çözümü” denilen yolun doğa ve insan üzerinde yıkıcı sonuçlar yarattığı çıplak gözle bile görülür hale gelmiştir. Dünya tarihsel açıdan hayli kısa bir zaman dilimi içerisinde, kapitalist üretim sistemi tüm insanlığı ürkütücü

bir ekolojik felaketin eşiğine getirmiştir; hatta bazılarında göre ekolojik felaket çoktan başlamış durumdadır.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Kapitalist üretim sisteminin kendi fiziksel sınırlarına ulaştığı henüz söylenemez. Ama bu sınırlar artık görülebilmektedir. Bir başka deyişle, sermaye birikiminin şimdiye kadarki biçimi ile artık devam edemeyeceği açık hale gelmiştir. “Sürdürülebilir kalkınma” kavramı ise daha farklı bir kapitalist sermaye birikimine yönelik arayışları ifade etmektedir.

Söz konusu arayışlar özellikle 1970’li yıllardan itibaren gündeme gelmiştir. Bu dönemde doğal kaynaklara dair farkındalık artmış, çevre hareketi güçlenmiş, resmi düzeyde girişimler başlamıştır. 1972 yılında Stockholm’de toplanan Dünya Çevre Konferansı, yine 1972 tarihli Roma Kulübü tarafından hazırlanan “Büyümenin Sınırları” Raporu, sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişimi açısından önemli dönüm noktalarıdır. 1982 tarihli Dünya Doğayı Koruma Birliği (ICUN) tarafından kabul edilen Dünya Doğa Şartı belgesi, sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk kez kullanıldığı metindir.⁴ Bununla birlikte, en yaygın bilinen tanımı 1987’de Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun yayınladığı “Ortak Geleceğimiz” adlı rapordadır. Komisyon başkanı Gro Harlem Brundtland’ın adıyla “Brundtland Raporu” olarak da anılan bu raporda sürdürülebilir kalkınma “bugünün ihtiyaçlarını gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama olanağından taviz vermeden karşılayan kalkınma” olarak tanımlanır.

Çevre ve sürdürülebilir kalkınma konulu arayışlar 1992 tarihli Rio Konferansı, 1997 tarihli Kyoto Protokolü gibi uğraklardan geçerek halen devam etmektedir. Sürdürülebilir kalkınmayı ölçmeye dönük olarak birçok gösterge geliştirilmiş ve önerilmiştir.⁵ Öte yandan, neoklasik çevre ekonomisi ile eleştirel nitelikli ekolojik iktisat arasında, sürdürülebilirlik ölçütlerine dair farklılaşmalar da ortaya çıkmıştır. Neoklasik yaklaşımda zayıf sürdürülebilirlik kriterlerine dayalı daha insan merkezli bir bakış, ekolojik iktisatta ise güçlü sürdürülebilirlik olarak ifade edilen daha doğa merkezli bir anlayış gözlenmektedir.⁶

Genel olarak, kalkınma yazınında neoklasik yaklaşıma dair memnuniyetsizlik ve ekolojik iktisat akımına dönük bir sempati bulunmaktadır.⁷ Bununla birlikte, sözü edilen akımlarda kapitalist üretimin çelişkileri analiz edilmeden bırakıldığı ölçüde, “sürdürülebilirlik” bahsinin ne anlam taşıdığı pek belli değildir. Her ne kadar sürdürülebilir kalkınma tanımlarında gelir bölüşümü gibi konulara dikkat çekilmekteyse de, sürdürülebilirlik esas olarak insana ve hatta topluma değil de doğaya ilişkin olarak düşünülür. Yüksek işsizlik ortamında vaktinden önce

yaşlanan ve güçten düşen işçiler kapitalist üretim açısından bir sorun oluşturmaz çünkü yerleri doldurulabilir. Oysa bir doğal kaynağın, bir ormanın, bir gölün ya da madenin tükendikten sonra yenilenmesi çok zordur. Bu bakımdan, temel sorun, eldeki kaynakların nasıl doğru biçimde yönetileceğidir. Dolayısıyla, sürdürülebilirlik tartışması asıl olarak sermaye birikimi odaklı bir tartışma niteliğindedir. Sürdürülebilirlik, sermaye birikiminin, yani kapitalist üretim sisteminin sürdürülebilirliği anlamına gelmektedir.

Bu yaklaşım, ilk bakışta paradoksal biçimde, “çevre” genel başlığı altına giren hava, su, toprak gibi doğal unsurların metalaşmasını hızlandırmıştır. Örneğin Kyoto Protokolü tam da çevre kirliliğinin (karbondioksit emisyonunun) ölçülebilir/fiyatlandırılabilir bir olgu olarak tasavvur edilmesini meşrulaştırmaktadır.

Sonuç olarak, kapitalist aklın “sorun çözme” yönteminin çevre sorunları olarak tarif edilen alanda da iş başında olduğu görülmektedir. Ekolojik sorunları çevreyi ve çevre kirliliğini birer metaya dönüştürüp fiyatlandırarak çözüme beklentisi, kapitalist akla özgü çelişkilerden sadece biridir. İnsana ve doğaya dair sonuçları itibariyle temelde sürdürülemez nitelikteki yıkıcı bir sistemin sürdürülebilirliğini tartışmak, bilimsel bir tavır olmayacaktır. Bununla birlikte, eski Sovyetler Birliği’nde ve genel olarak sosyalist dünyada ekolojik sorunlara doyurucu biçimde karşılık bulunduğu da söylenemez. Dolayısıyla ekolojik sorun, basitçe kapitalist sistemin sona ermesiyle bitecek bir sorun değildir. Doğaya ve insana gereken saygıyı gösteren alternatif bir üretim sistemi, üzerinde düşünülmesi, uğrunda mücadele edilmesi gereken bir amaç olmalıdır.

---

¹ Karl Marx, *Grundrisse*, Penguin Books, 1993, s. 334.

² Bkz. Duncan K. Foley, *Adam’s Fallacy: A Guide to Economic Theology*, Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2006.

³ Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, Çev. Haldun Derin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.16.

⁴ Rüstem Barış Yeşilay, *Sürdürülebilir Kalkınmanın Türkiye Ekonomisine Uygulama Olanakları*, yayınlanmamış doktora tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2008.

⁵ Örneğin Philip Lawn (ed), *Sustainable Development Indicators in Ecological Economics*, Cheltenham: Edward Elgar, 2006.

⁶ Funda Aslan, *İktisadi Büyümenin Ekolojik Sınırları ve Kalkınmanın Sürdürülebilirliği*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE, 2010.

⁷ Örneğin bkz. Michael P. Todaro ve Stephen C. Smith, *Economic Development*, Boston: Addison-Wesley, 2012 (11th ed); Feride Doğaner Gönel, *Kalkınma Ekonomisi*, Ankara: Efil Yayınları, 2010. Her iki yapıtta da çevre ve sürdürülebilir kalkınma ayrı bir bölümde yer almaktadır. Marksizm ile ekolojik iktisat arasında kurulabilecek bağlantılar konusunda bkz. Paul Burkett, *Marx and Nature: A Red and Green Perspective*, New York: St. Martin’s Press, 1999; *Marxism and Ecological Economics: Toward a Red and Green Political Economy*, Leiden, Boston: Brill, 2006.